

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.131
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.5.1>

КЕЛЬБЯ С.Г.

**СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО
ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ**

**STATUTES OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA
AS A SOURCE OF RULE OF LAW IN UKRAINE**

У статті досліджуються Статути Великого князівства Литовського як важливе джерело правовладдя в Україні. Зазначається, що входження українських земель до складу Великого князівства Литовського суттєво вплинуло на розвиток правової культури українського, литовського та інших народів. Акцентується, що Статути були створені у результаті кодифікаційних робіт в країні, а їх норми залишалися чинними впродовж багатьох століть. Статути містять важливий матеріал стосовно характеристики галузевих норм права, судової системи, суспільного та державного ладу, а також соціальних, політичних та економічних відносин, що склалися на території Великого князівства Литовського, у тому числі й українських землях. Стверджується, що завдяки Литовським Статутам у державі вдалось створити ефективну правову систему, яка мала свої особливості, і що полягала у домінуванні звичаєвого права та відображала характерні риси історичної доби. На основі аналізу Литовських Статутів простежується специфіка еволюції феодальної держави і феодального права у Князівстві. Стверджується, що для Статуту 1529 року були притаманні пріоритет приватного права та проголошення станових привілеїв, а у Статуті 1566 року можна спостерігати доволі високий рівень юридичної техніки та проголошення цілого ряду демократичних принципів. Статут 1588 року вже відображав основи суспільного і державного ладу, державно-правові ідеї та загальний рівень тогочасної правової культури. Наголошується, що у Третньому Литовському Статуті чітко простежується двоїста сутність права, де закріплено, з одного боку, права панівної верстви суспільства, а з іншого – соціальний захист інших верств населення. Відзначається, що норми Судових Статутів були направлені на розбудову демократичної правової держави, декларували рівність усіх перед законом, суверенність народу і держави, відповідальність уряду перед народом, проголошували юридичний захист прав особи. Окремі положення статутів чітко зобов'язували главу держави і державні органи при здійсненні своїх повноважень послуговуватися виключно законодавчими нормами та неухильно дбати за інтереси народу і держави.

Ключові слова: держава, державотворення, право, правовладдя, правотворення, Статути Великого князівства Литовського.

The article examines the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania as an important source of the rule of law in Ukraine. It is noted that the incorporation of Ukrainian lands into the Grand Duchy of Lithuania had a significant impact on the development of the

legal culture of Ukrainian, Lithuanian and other peoples. It is emphasized that the Statutes were created as a result of codification work in the country, and their provisions remained in force for many centuries. The Statutes contain important material on the characteristics of sectoral legal norms, the judicial system, the social and state system, as well as social, political and economic relations that developed on the territory of the Grand Duchy of Lithuania, including the Ukrainian lands. It is argued that the Lithuanian Statutes helped to create an effective legal system in the State which had its own peculiarities, and which was dominated by customary law and reflected the characteristic features of the historical era. Based on the analysis of the Lithuanian Statutes, the author traces the specifics of the evolution of the feudal state and feudal law in the Principality. It is argued that the Statute of 1529 was characterized by the priority of private law and the proclamation of class privileges, and the Statute of 1566 shows a fairly high level of legal technique and the proclamation of a number of democratic principles. The Statute of 1588 already reflected the foundations of the social and state system, state and legal ideas and the general level of legal culture of that time. The author emphasizes that the Third Lithuanian Statute clearly demonstrates the dual nature of law, which enshrines, on the one hand, the rights of the ruling class of society, and, on the other hand, social protection of other segments of the population. The author notes that the provisions of the Judicial Statutes were aimed at building a democratic state governed by the rule of law, declared equality of all before the law, sovereignty of the people and the State, responsibility of the government to the people, and proclaimed legal protection of individual rights. Certain provisions of the charters clearly obliged the head of state and state bodies to use exclusively legislative norms in the exercise of their powers and to strictly protect the interests of the people and the state.

Key words: *state, state-building, law, rule of law, law-making, Statutes of the Grand Duchy of Lithuania.*

Постановка проблеми. Розбудова сучасної демократичної правової держави вимагає врахування цілої низки факторів й особливостей, напрацювань у сфері права. Велику роль у цьому аспекті має досвід українського державо- і правотворення у різні історичні періоди з характерними специфічними рисами та атрибутами. У цьому зв'язку важливим є досвід Великого князівства Литовського, куди впродовж багатьох років входила значна частина українських земель. Проголошені демократичні принципи зазначеного періоду стали важливим підґрунтям розвитку українського державо- і правотворення у наступні історичні періоди.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, серед яких: В. Градова, С. Ківалов, Р. Лашенко, П. Музиченко, А. Паньков, В. Саленко, І. Терлюк та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, а тому постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Прийняття Литовських Статутів стало однією із найбільших і найвдаліших спроб систематизації чинного законодавства Великого князівства Литовського. Така кодифікація передбачала цілий ряд принципів та пріоритети писаних законів. Проголошувалось рівність усіх перед законом незалежно від соціального стану та походження, єдність права, віротерпимість, відповідальність суддів перед законом, дотримання суверенності держави, що дає підстави вважати їх важливим джерелом правовладдя в Україні.

Метою даної статті є дослідження Литовських статутів як джерела правовладдя в Україні.

Виклад основного матеріалу. Перші кроки щодо укладення Литовських статутів спостерігаються ще з першої чверті XVI століття. У 1529 році було укладено Перший Литовський статут [2, с. 3–4], основним джерелом якого була судово-практика державних органів, норми звичаєвого права, писане право, окремі норми Руської правди [1, с. 118]. При цьому була застосована адміністративна практика державних органів та залучені окремі норми польського права, яке було перероблено відповідно до місцевих потреб.

Під час підготовки цього Статуту його укладачі вперше вирішили низку виключно складних теоретичних та практичних питань. З-поміж яких – розмежування норм права щодо окремих галузей, розташування їх за визначеною системою, запровадження багатьох нових положень, раніше невідомих праву Великого князівства Литовського. Статут 1529 р. став першим у Європі систематизованим зібранням законів різних галузей права. Він юридично закріпив основи суспільного та державного ладу, правове становище класів, станів і груп населення, порядок

утворення, склад та повноваження деяких органів державного управління та суду. У перших трьох його главах містилися в основному норми державного права, принципові положення інших галузей права, у четвертому та п'ятому – сімейно-шлюбне та спадкове, у шостому – процесуальне, у сьомому – кримінальне, у восьмому – земельне, у дев'ятому – лісове та мисливське, у десятому – цивільне, в одинадцятому, дванадцятому та тринадцятому – кримінальне та кримінально-процесуальне право [5, с. 21–22]. Розділи Статуту ділилися на статті (артикули). Вважається, що спочатку у Статуті було 244 (або 245) статей, у 30-х роках XVI ст. до нього було внесено доповнення та редакційні поправки. В результаті кількість статей збільшилася до 283.

Литовський Статут 1529 р. послужив дієвою базою для розвитку наступного законодавства і був головним джерелом під час підготовки Статуту 1566 року. Норми Першого Литовського Статуту були належним чином опрацьовані і внесені до нового кодифікаційного акту. Автори документа особливо уважно підійшли до чинних норм звичаєвого права, які у Другому Литовському статуті займають доволі важливе місце. Джерелами Статуту стали також судова та адміністративна практика, постанови Пани-ради і сеймів, рішення суду Великого князя. Водночас дослідники відзначають вплив на Статут 1566 року норм візантійського, римського, магдебурзького та польського права [6, с. 6].

Соціально-економічні зміни, що відбувалися в середині XVI ст., викликали необхідність внесення змін до законодавства. До таких змін, передусім, слід віднести зростання та зміцнення феодальної власності, посилення феодального гніту селян та їхнє обезземелення. Впродовж тривалого часу продовжували діяти старі норми права, що викликало критику серед численних шляхетських верств. Велике невдоволення тогочасним правом виражала середня шляхта і нові великі феодали, оскільки право не відбивало реального економічного та політичного значення цієї частини шляхетського стану держави. Другий Литовський Статут був уведений у дію з 1566 року. Він не лише відбив накопичені за чверть століття соціальні зміни, а й засвідчив зростання кодифікаторської техніки [4, с. 80].

Згідно з привілеєм Люблінської унії 1569 року, Другий Статут зберігав силу чинного законодавства на від'єднаних від Великого князівства та інкорпорованих у Корону Польську українських землях, де з часом отримав напівофіційну назву Волинського Статуту (або «волинського права») [2, с. 6–7]. Попри вказівки ряду сеймових постанов, Волинський Статут жодного разу не був надрукований і поширювався лише у рукописних копіях. Текст Статуту складається з 14 розділів, кожен із яких ділиться на статті (артикули). У першому розділі зібрані норми, що проголошують основні принципи права Великого князівства, а також норми, що належать до державного права та державних злочинів, у другому – норми, що стосуються оборони земської, третьому – норми про права шляхти, четвертому – про суддів і суди, п'ятому – норми сімейно-шлюбного права, шостому – про інститут опіки, сьомому – про записи та продажі (про право відчуження маєтків за умови застави та продажу), у восьмому – спадкові, дев'ятому – про земельні спори, десятому – про лісові промисли, одинадцятому – про насильство та злочини проти шляхти, дванадцятому – про злочини проти простих людей, тринадцятому – про майнові злочини, у чотирнадцятому – про злочини іншого характеру, зокрема, про феодально-залежних селян.

Потрібно зауважити, що правові норми, викладені у Статуті 1566 р., відбивали правовідносини того часу і забезпечували державно-правовий захист інтересів стану феодалів. До найважливіших норм, викладених у Статуті, відносяться норми державного права. Вони визначали територію держави, порядок утворення та діяльності державних органів, права та привілеї пануючого стану. Статут законодавчо закріпив привілеї та чільну роль великих феодалів у державі. За Статутом 1566 р. до участі в обмеженні влади Великого князя залучався і сейм. Питання оголошення війни, встановлення податків та прийняття нових законів не могли вирішуватись виключно Великим князем з Пани-радою, а мали вирішуватись лише на спільному сеймі. Важливе значення Статуту полягає ще й у тому, що він затвердив важливі демократичні принципи і фактично заклав підвалини правової держави [6, с. 6].

Третій Статут Великого князівства Литовського був прийнятий 1588 р. і мав на меті узгодити литовське право з польським. Це було викликано великими соціальними та політичними змінами, що відбулися у зв'язку з втіленням у життя акта Люблінської унії 1569 р. [7, с. 5]. З цієї метою у 1569 р. було створено комісію, якій доручалося узгодити Статут із польським правом [2, с. 9]. Згодом була ще одна комісія, яка, очевидно, і уклала Статут 1588 року. До складу цієї комісії входили найвідоміші юристи свого часу та окремі посадові особи Великого князівства Литовського. Формально дія нового Литовського Статуту не поширювалася на українську територію, але поступово Третньому Статуту вдалося витіснити попередній – Другий. Це відбулося завдяки неодноразовим публікаціям документа у 1588 р. старобілоруською мовою, і в подальшому впродовж 1614, 1619, 1623, 1648 років – польською мовою [9, с. 51–52].

Принципове державно-правове значення Статуту 1588 р. полягало в тому, що він на законодавчому рівні оформив збереження Великого князівства Литовського в якості окремої самостійної держави, незважаючи на відповідні акти Люблінської унії. Розробники Статуту не передбачили у його структурі жодної норми, що могла б нашкодити державній самостійності Князівства.

Структурно Статут 1588 року складається з 14 розділів, у яких міститься 487 статей. До першої частини належать різні за своєю природою норми, які можна поділити на дві групи: норми, пов'язані з основними нормами, і дефінітивні норми покарань за державні злочини. У другому розділі містяться положення про несення дворянами військової служби. Третя глава встановлює норми цивільного права. Зокрема, декларувалася непорушність кордонів Великого князівства Литовського та збереження свободи. Характерно, що Статут 1588 р. вже містив статті про відповідальність шляхтича за вбивство простої людини [9, с. 52].

Зауважимо, що видання Статуту 1588 р. мало велике значення для подальшого становлення права не лише в Україні, а й у Литві. Це був великий крок у розвитку правової думки і відображення змін, що відбулися в економічному розвитку. Документ, створений і надрукований староукраїнською мовою, був зрозумілий для всього населення. Така систематизація характеризується значним науковим і практичним рівнем, а Литовський Статут був чинним законом аж до 1840 року.

Досліджуючи Литовські Статути, вчені звертають увагу на певний дуалізм їхніх норм [9, с. 52]. Декларуючи значну кількість демократичних принципів, вони водночас передбачали положення про права і привілеї шляхти тощо. Водночас документи містили норми, притаманні саме для досліджуваного періоду. Так, передбачався принцип рівності всіх перед законом, хоча закон не був рівним для всіх, були обмежені джерела рабства, чітко врегульовувалися питання вини у злочині. Статутами ширше надавалися права відчуження власності, вказувався релігійний уклад, передбачалися норми, що обмежують владу князя і правлячої верхівки [3, с. 13].

Окремі статті зобов'язували Великого князя та органи управління державою відповідно до закону піклуватися про державу та народ. Ця думка особливо виражена в передмові до Статуту 1588 р. Укладачі та редактори Статутів внесли до них деякі модерні норми, що остаточно вивело Литовські Статути на одне з перших місць серед пам'яток європейського феодального права [8, с. 526]. Третій Литовський Статут (1588 р.) у сучасній літературі розглядається як перехідний документ від Середньовіччя до Нового часу [9, с. 53]. Водночас Литовські Статути стали джерелом права, зберегли руські правові традиції і належним чином відображали суспільні зміни, що відбувалися у державі у різні періоди її існування.

Висновки. Статути Великого князівства Литовського стали важливими законами, які були реалізовані на землях Великого князівства Литовського. Вони являли собою кодекс права в державі та увібрали норми цивільного, сімейного, державного, кримінального й процесуального права. Статути проголошували принцип рівності усіх перед законом, обмежували владу господаря і пануючої верхівки, відіграли значну роль у процесі становлення правовладдя в Україні.

Список використаних джерел:

1. Градова В. Г. Ідея верховенства права в українській правовій традиції: дис. ... к.ю.н.: 12.00.12. Київ, 2012. 251 с.
2. Лашенко Р. Литовський Статут, яко пам'ятник українського права. Прага, 1923. 32 с.
3. Музиченко П. П. Статути Великого князівства Литовського – видатна пам'ятка права слов'янських народів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 7-14.
4. Саленко В. І. Вплив Статутів Великого князівства Литовського на розвиток правової думки в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 49. С. 78-82.
5. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.
6. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2003. 560 с.
7. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 672 с.
8. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х томах. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. 568 с.
9. Терлюк І. Я. Історія українського права від найдавніших часів до XVIII століття. Львів, 2003. 156 с.